

כנס השקת כתב העת השרעי "כדת וקאדין"

אוניברסיטת חיפה – יוני 2024

דברי ברכה

השופט יוסף אלרון - שופט בית המשפט העליון

צהריים טובים,

מכובדיי כולם,

אני שמח ומודה על הזמנתי להתארח בכנס חשוב זה לייסוד כתב העת החדש "כדת וקאדין".

נתבקשתי על-ידי ממלא-מקום נשיא בית המשפט העליון, לברך אתכם ואני עושה זאת ברצון רב, כשופט בית המשפט העליון וכמי שנולד ומתגורר בחיפה, עיר בה שוכנים זה לצד זה יהודים, ערבים ודרוזים.

רק לפני שנה התארחתי כאן בטקס חלוקת התארים לבוגרי הפקולטה למשפטים וכך גם במהלך כהונתי כנשיא בית המשפט המחוזי בחיפה ואני שמח להיות כאן גם היום.

בערבית יש פתגם שאומר "פול ליסאן באינסאן". בתרגום חופשי: "כל שפה היא אדם".

כמי ששפת אמו ערבית, אני יכול לומר כי כאשר אנו דוברים שפה נוספת, ובמיוחד את השפה הערבית, אפשר להבין טוב יותר את אלו שחיים עמנו, בתוכנו, לצדנו וביחד איתנו, וגם שותפים לגורלנו, ובעיקר בעת הזו שבה מצויה מדינת ישראל.

לא פעם כשאני כותב פסקי דין ואף בחיי היום-יום, אני מוצא שיש משפטים בשפה הערבית, אשר בתרגום חופשי לעברית משמעותה משתנה, ולכן אין מנוס מקריאתם בהקשר שבו נאמרו.

למשפט המוסלמי שורשים עתיקים. מובן מאליו כי עם השנים הוא התפתח והשתנה לא פעם אחת ולא פעמיים. פיתוחים אלה, נסמכים למעשה על חמשת מקורותיו של המשפט המוסלמי:

1. אֶלְקוּרְאָן – דברי אלוהים (שהועברו אל הנביא מוחמד באמצעות המלאך גבריאל) בקוראן יש דינים מפורשים, וגם סיפורים ותיאורים של מצבים שונים שניתן לגזור מהם דינים מסוימים, כאשר פרשנות הקוראן נמשכת וכך ניתן להמשיך ולגזור ממנו דינים בכל עת.
2. אסונה (החדית'), שפירושה אורח חיים, נוהג, מנהג, הרגלי החיים והפעולות הדתיות שהנהיג על פי האיסלאם הנביא מוחמד.
3. אֶלְאָג'מַאע – הלכה שהתפתחה באמצעות הקונצנזוס של חכמי ההלכה.
4. אֶלְקַאֶס – ההיקש והאנלוגיה, בטקסטים של הקוראן ושל הסונה שנעשו על מנת לגזור דינים חדשים, כשאין מענה לסוגיה מסוימת במקורות שמנית.

5. אֶלְמַסְלַחָה – האינטרס הציבורי ומקור משפטי מחייב. סביב מקור זה של המצלחה התפתחו הלכות מודרניות רבות.

מעמדה של ההלכה המוסלמית (השריעה) במדינה שאינה מוסלמית (מדינת ישראל) ויישומה בכל הנוגע לענייני המשפחה של האוכלוסייה המוסלמית היא סוגיה מורכבת, אשר נלמדת בקורסים ייעודיים באוניברסיטאות ומהווה מקור מחקר, ולא בכדי.

כך, בהשוואה למדינות בעולם המוסלמי, בית הדין השרעי בישראל מתייחד בכפיפותו למערכת המשפט המדינתית, מאז ימי המנדט הבריטי ועד היום.

ניתן להבין את ההלכה המוסלמית רק באמצעות קריאת טקסטים בערבית לצד ידיעת חוקי הכנסת בתחום זה, הכרת מעמד בתי הדין השרעיים כסמלי זהות לאומיים וניתוח ההתנגשות הנוצרת בין ההלכה המוסלמית וכן המנהג הערבי – מוסלמי לבין חוקי הכנסת.

כל אלה אפשריים, בין היתר, באמצעות הנגשה של טקסטים בערבית וניתוחם בהקשר היסטורי, ומכאן חשיבותו של כתב העת "כדת וקאדין" שלכבודו התכנסנו היום.

כידוע, בחודש נובמבר 2001 אושר תיקון מס' 5 לחוק בית המשפט לענייני משפחה. התיקון מאפשר לאזרחים מוסלמים לבחור להישפט בבתי המשפט האזרחיים לענייני משפחה.

חוק בית המשפט לענייני משפחה, אינו גורע מסמכויותיהם של בתי הדין הדתיים: המחוקק הישראלי מפנה להוראות הדין האישי הרלוונטי החל על הצדדים בכל הנוגע למזונות אשה וילדים.

עניין הנתון לסמכותו המקבילה של בית דין דתי, בית המשפט לענייני משפחה מוסמך לדון בו, כל עוד אין בית הדין הדתי דן בו (סעיף 25 לחוק).

כאשר המקורות, מטבע הדברים, הם בשפה הערבית, מתחדד הצורך לתרגום ופרסום פסיקת בתי הדין השרעיים אשר מהווים חלק בלתי נפרד מהמערכת השיפוטית שלנו כמדינה. מכאן אף נובעת חשיבות הנגשת הטקסטים בערבית לכלל העוסקים במלאכה.

לא אחת עולות בפני שופטים ועורכי דין סוגיות כגון: מה מורה הדין האישי בשאלת המזונות: מה הם הכללים המתווים את קביעתם ופסיקתם של מזונות על פי דין זה: מי הוא החייב במזונות קטינים ומה היקף החיוב שראוי להשית עליו.

באותה מידה, הואיל והדין הישראלי מפנה ל"דין אישי" עולה הסוגיה כיצד יש לנהוג בשעה שהדין האישי פתוח לפרשנויות שונות, וכיצד ינהג בית המשפט ביישמו את הדין האישי, שעה שקיימים זרמים ואסכולות שונות.

עד כאן הקדמתי לתאר בקצרה מעט מהקשיים שעלולים להיווצר כתוצאה מפערי השפה והתרבות בכל הקשור לממשק שבין הדין המוסלמי לבתי המשפט האזרחיים.

בהמשך לכך, בדברים הבאים אבקש להצביע על התרומה הפוטנציאלית שאני מוצא בהשקתו של כתב העת החדש – לפיתוח המשפט, לקידום עיקרון הפומביות ובעיקר להגברת אמון הציבור במערכת המשפט – נושא הקרוב לליבי ואשר הקדשתי מאמץ רב לקידומו, בפרט בתקופת כהונתי כנשיא בית המשפט המחוזי בחיפה.

בשנת 2001, המחוקק הקנה כאמור סמכות מקבילה לדון בעניינים אלה גם לבתי המשפט לענייני משפחה.

בכך, למעשה, הוזנק גם בקרב מתדיינים מוסלמים "מרוץ הסמכויות" המוכר לנו מבתי הדין הרבניים היהודיים.

בית הדין השרעי הוא רשות שיפוטית עצמאית. על כן, הביקורת השיפוטית של בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ על החלטות בתי הדין השרעיים, נעשית בהיקף מצומצם מאוד.

הכלל הוא זהה לזה שמוחל על בתי הדין הרבניים – התערבות בית המשפט העליון שמורה למקרים של חריגה מסמכות, פגיעה בכללי הצדק הטבעי, למקרים שבהם ההחלטה נוגדת הוראות חוק המכוונות לבית הדין הדתי, או כאשר העותר ראוי לסעד מן הצדק ששום ערכאה שיפוטית, זולת בג"ץ, לא יכולה לתת.

בנקודה זו מתבהרת חשיבותם של מנגנוני פיקוח וביקורת שאינם בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ.

מאחר שביקורתו של בג"ץ שמורה כאמור למקרים חריגים ונדירים בלבד, כך שמרבית העתירות שמוגשות אליו נדחות על הסף – לא ניתן להסתפק בו כמנגנון ביקורת בלעדי.

בהיבט זה, המנגנון שיכול להשלים במידה רבה את ביקורתו של בג"ץ הוא הביקורת הציבורית, אשר מתבצעת כמובן על ידי הציבור כולו, פעמים רבות באמצעות עינם הפקוחה של אנשי אקדמיה או בתיווכם של גופי התקשורת.

אלא שכאן קיים חסר בהיקפם של מנגנוני הביקורת המשלימים; חסר שבמידה רבה נובע מפערי שפה ומפערי תרבות.

כך, בניגוד לבתי הדין הרבניים שפסיקותיהם מופיעות תדיר בעיתונים הכתובים והמקוונים כאחד, כמו גם על דפייהם של כתבי העת האקדמיים השונים – המציאות ביחס לפסיקותיהם של בתי הדין

השרעיים היא שונה בתכלית. הדיווחים בתקשורת – דלים מאוד; הביקורת האקדמית – צרה למדי אף היא; מודעותו של הציבור הרחב לנעשה בין כתלי בתי הדין – מצומצמת ביותר.

בלא זרקורי ביקורת, איכותיים, טיבם של פסקי הדין עלול להיפגע, עקרון הפומביות מקודם באופן חלקי בלבד, וכפועל יוצא מכך – נפגע אף אמון הציבור במערכת המשפט. יפה לעניין זה אמירת הפילוסוף הנודע של המשפט ג'רמי בנתהם כי פומביות מהווה מחסום עיקרי נגד שרירות.

"publicity", כך גרס:

"is a security against arbitration and misrule"

שלושת המשתנים הללו – איכות הפסיקה, פומביות ואמון הציבור קשורים למעשה האחד לרעהו. באחת הפרשיות בהן דנתי לאחרונה (בש"פ 1350/24), עמדתי על שלושת הרציונליים העיקריים שניצבים בבסיסו של עיקרון פומביות הדין: הראשון הוא זכות הציבור לדעת; השני הוא תרומתה של פומביות הדין לשיפור איכות ההחלטה הניתנת בסוף ההליך, תחת ההנחה שעינו המבקרת של הציבור היא אמצעי העשוי, כשלעצמו, למנוע שפיטה מתוך משוא פנים ודעה קדומה; השלישי הוא אשר שם במוקד את אמון הציבור ברשויות הציבור בכלל, ובבתי המשפט בפרט.

באמצעות פומביות ההליך המשפטי, נמנע הרושם שהדין נעשה במסתורים ותוך הפעלת שיקולים זרים.

בהקשר זה יפים דבריו של השופט מ' חשין:

"לעולם יראה עצמו שופט כמו יושב הוא בבית זכוכית או בחלון
ראווה הנשקף אל הרחוב; כל עובר-ושב רשאי להתבונן בו, לבחון
אותו ולבקר אותו. וגם לשפחו ולהשתבח בו"

ניתן להיווכח אפוא כי לפומביות הדין יש קשר ממשי והדוק לשמירה על איכותם של פסקי דין ולהגברת אמון הציבור בבתי המשפט.

יחד עם זאת, כפי שהזכרתי קודם לכן, עיקרון פומביות הדין, על שלושת הטעמים שבבסיסו, מקודם היום בצורה חלקית בלבד כאשר מדובר בפסיקותיהם של בתי הדין השרעיים. ממילא, עשויים להיפגע כתוצאה מכך איכות פסקי הדין וההחלטות וכן אמון הציבור.

אשר לאיכותם של פסקי הדין וההחלטות. כאשר השופט היושב בדין יודע כי החלטתו תפורסם, ותעבור תחת עיניהם הביקורתיות לא רק של הצדדים, אלא גם של הציבור, באופן טבעי פסק דינו יהיה מנומק יותר ולמעשה יוביל לכך שהציבור יתוודע לעקרונות הדין השרעי ובין היתר כאמור אף יוביל לשיפור איכותם, מאחר שהקאדים האמונים על כתיבת פסקי הדין, יבקשו לשפר את כתיבתם לטובת ציבור הקוראים, וביתר שאת כאשר מדובר בציבור שאינו בקיא בדין המוסלמי.

כשאלה הם פני הדברים, עיון במשפט המוסלמי, ישפוך אור על עקרונות הצדק השרעי וגם יוכל להשפיע על שיטות ומגמות במשפט הכללי. כך יכולים להיות ממשקים ("הזנה") בין הפסיקות השונות, בעיקר בבית המשפט לענייני משפחה.

עוד אציין בהקשר זה, כי להנמקה מפורטת כנדרש של פסקי הדין יש חשיבות רבה. בין היתר, היא מובילה לקבלת החלטות רציונליות יותר ושרירותיות פחות; היא מחייבת את בתי המשפט לדבוק בעקרונות ובכללים בהם הוא עושה שימוש בפסיקותיו: היא מאפשרת להסתמך על ההחלטה שניתנת במקרים עתידיים בצורה נכונה, ובכך לפתח את המשפט בצורה מיטבית, ובמקרה של בתי הדין השרעיים – אף לאפשר הפריה הדדית ביניהם לבין רשויות השיפוט האחרות כמו בית המשפט לענייני משפחה; היא משקפת יחס רציני והגון כלפי בעלי הדין; ונוסף על כל אלה – היא יכולה לבסס ולהעצים את אמון הציבור מהטעם הפשוט שהיא מבקשת להסיר חשש שהיושב בדין הונע משיקולים שאינם ממין העניין.

כאן הדברים מתקשרים לנושא של אמון הציבור במערכת המשפט. כאמור, כאשר פסקי הדין זוכים לתפוצה רחבה יותר, עוברים בקרה הדוקה יותר, וזוכים להנמקה איכותית יותר – הדבר מוביל להגברת אמון הציבור. בחשיבותו של אמון הציבור במערכת המשפט קשה להפריז.

באחת הפרשיות ציינתי כי אמון הציבור הוא "משאב חיוני אשר מעניק תוקף מעשי לבית המשפט ולפסיקותיו".

מידת האמון במערכת המשפט היא לגישתי פועל יוצא של מספר גורמים: הקפדה על זכויותיהם של בעלי הדין בכלל, ושל נאשמים בהליך הפלילי בפרט; הקפדה על יעילות, ובכלל זאת על מניעת עינוי דין; טיב הביקורת השיפוטית שמופעלת על ידי בית המשפט על הרשויות אחרות; ויחס מכבד למתדיינים באולמות המשפט.

אגב כך אציין כי לא אחת, נהגתי לומר לשופטים החדשים שמונו לכהונה בבית המשפט המחוזי כי עליהם לנהוג בבעלי הדין כאילו היו בני משפחתם. שכן, על שולחנו של השופט היושב בדין מונחים בכל יום תיקים רבים ומגוונים – החל בתיקי רצח, עובר בסכסוכים אזרחיים, וכלה בעתירות מינהליות. אולם, עבור בעל הדין שעניינו עומד לפתחו של בית המשפט, בין אם הוא נאשם, צד לסכסוך משמורת, או בעל מניות בחברה – להליך מקום מרכזי בעולמו.

במקרים רבים המפגש שלו עם בית המשפט, הוא אירוע חד-פעמי, שעשוי להשפיע על מהלך חייו.

התבוננות תמידית של השופט על בעל הדין כעל אדם קרוב, תבטיח התנהלות עניינית ומכבדת, כיאה למערכת משפט ראויה ומקצועית.

חזרה לגורמים המשפיעים על אמון הציבור:

הגורם המשמעותי האחרון שאזכיר בהקשר זה הוא הקפדה על מתן החלטות מנומקות ומבוססות.

ציבור המתדיינים בכלל, הקהילה המשפטית על רבדיה השונים וכן הציבור הרחב בהישפך לפסיקותיו של בית המשפט, מתרשמים מביסוס ההחלטות ומטיב נימוקיהם.

החלטות מבוססות ומנומקות – כך יש לצפות – יוצרות בקרב הציבור את התחושה שמערכת המשפט מעניקה שירות מקצועי אמין, החותר לקידום האמת ולעשיית דין צדק. הנה כי כן, שיפור ההנמקה השיפוטית כפועל יוצא של הגברת תפוצתם ונגישותם של פסקי דין, היא מטרה חשובה. מטרה זו, כך אני מאמין, תקודם היטב באמצעות כתב העת החדש, שלשם השקתו התכנסנו היום.

הבאתן של החלטות בתי הדין השרעיים לבמה אקדמית, תוביל לחשיפתם לעיני שופטים, אקדמאים, עיתונאים, עורכי דין ודרכם לעיני הציבור הרחב.

השיח הציבורי שעתיד להתפתח בעקבות ההנגשה והפרסום של הפסיקה השרעית יתרום לפיתוח המשפט, לטיוב ההחלטות, ולהגברת אמון ציבור, בייחוד זה של המתדיינים לפני בתי הדין השרעיים. על כל אלה, אין לי אלא לברך, ולאחל הצלחה מרובה לכתב העת החדש. המשך כנס פורה!